

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ فَجَاءَهُ بِالنَّفْسِ الْكَافِرَةِ
الَّتِي كَفَرَتْ بِرَبِّهَا فَكَرِهَتْ أَنْ يَنْصُرَهُ
وَتَكْفُرَ بِهِ لِمَا كَفَرَ بِرَبِّهَا فَكَرِهَتْ أَنْ يَنْصُرَهُ

معاونت پژوهش و فن آوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند سبحان و اعتقاد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه ایست جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، مادانشجویان و اعضاء هیات علمی واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت.
- ۲- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهندگان (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۳- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.
- ۴- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.
- ۵- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی.
- ۸- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج و تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۹- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هرگونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلائند.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم اسلامی، گروه فلسفه و حکمت اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش : فلسفه و حکمت اسلامی

عنوان :
بررسی تطبیقی اخلاق و تعلیم و تربیت از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه
نصیرالدین طوسی

استاد راهنما :
دکتر محمد کاظم رضازاده جودی
استاد مشاور :
دکتر عباس گوهری
پژوهشگر :
اله یار کرمی حسن آبادی

تقدیم به:

به پیشگاه مقدس قطب و عالم عرفان، التیام بخش دردهای دردمندان، امید و ناجی مستضعفان، حضرت صاحب زمان (عج) که انتظار فرجش هدیه ای است از جانب خداوند سبحان که تأمین کننده سلامت روان منتظرانش خواهد بود.

که آن خدای خوب کار بردبار

هدیه ما را می دهد در انتظار

بمشکر و قدردانی:

هر آنکس که شکر مخلوق را به جای نیورد، شکر گذار خداوند نتواند بود.
از استاد عزیز، فرزانه و معلم و مؤلف توانا و برجسته، جناب آقای دکتر خودی که در تدوین و نگارش این پایان نامه راهنمایی اینجانب بوده اند و همچنین از استاد ارزشمند و گرانمایه جناب آقای دکتر کوهری که مشاور اینجانب در این کار بوده اند، صمیمانه سپاسگزارم.
از اساتید گروه فلسفه و معارف خصوصاً آقای دکتر افشار که افتخار شاگردیشان را داشته‌ام و همچنین از استاد گران سنگ سرکار خانم دکتر ثقفی که کار داورى این رساله را بر عهده دارند کمال تشکر و سپاسگزارى را دارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب اله یار کرمی حسن آبادی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی 900854372 در رشته فلسفه و حکمت اسلامی که در تاریخ 1392/06/19 از پایان نامه خود تحت عنوان : «بررسی تطبیقی اخلاق و تعلیم و تربیت از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه نصیرالدین طوسی» با کسب نمره (۱۷/۷۵) و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

1- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

2- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

3- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

4- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ : 1392/06/19

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای اله یار کرمی حسن اباد از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره

(۱۷/۷۵) بحروف هفده و هفتاد و پنج صدم و با درجه بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت .

امضاء استاد راهنما :

فهرست مطالب

موضوع	عنوان
۱-۱ بیان مسئله	۲
۲-۱ هدف های تحقیق	۲
۳-۱ اهمیت موضوع و انگیزش انتخاب آن	۳
۴-۱ سوالات و فرضیه های تحقیق	۲
۵-۱ رابطه اخلاق و تعلیم و تربیت از نظر امام غزالی و خواجه نصیرالدین	۵
۱-۵-۱ اهداف تربیت	۶
۱-۵-۲ تربیت و اهداف آن از نظر خواجه نصیرالدین طوسی	۷
۱-۵-۳ اخلاق از نظر خواجه نصیر طوسی	۷

فصل دوم:

بخش اول: (اخلاق از دیدگاه امام محمد غزالی)

۲-۱ مختصری از زندگی نامه امام محمد غزالی	۱۰
۲-۲ تحول تفکر غزالی در موضوع اخلاق	۲۲
۲-۳ انسان شناسی از دیدگاه غزالی	۲۶
۲-۳-۱ اندیشه های فلسفی غزالی	۲۷
۲-۳-۲ اندیشه ها و مبانی فلسفی غزالی	۲۸
۲-۳-۳ معرفت حقیقی از دیدگاه غزالی	۳۰

- ۲-۳-۴ ریشه اخلاق و مفهوم اخلاق از دیدگاه غزالی ۳۰
- ۲-۳-۵ کسب فضایل اخلاقی ۳۲
- ۲-۳-۶ نمونه کامل اخلاق ۳۳
- ۲-۳-۷ رذایل و راه زدودن آنها از دیدگاه غزالی ۳۴
- ۲-۴-۴ اخلاق و فضیلت و اخلاق دینی غزالی ۳۷
- ۲-۴-۱ ویژگی‌های اخلاقی فضیلت محور ۳۸
- ۲-۴-۲ اهمیت قدیسان با اسوه‌های اخلاقی ۳۹
- ۲-۴-۳ فضایل فلسفی، همسویی و همراهی شرع و عقل از منظر غزالی ۴۰
- ۲-۴-۴ فضایل دینی و عرفانی ۴۲
- ۲-۵-۴ اصول اخلاق پسندیده از نظر غزالی ۴۷
- ۲-۵-۵ سه رکن اخلاص ۴۹

بخش دوم: (تعلیم و تربیت از دیدگاه امام محمد غزالی)

- ۲-۱ بررسی تعلیم و تربیت از دیدگاه امام محمد غزالی ۵۳
- ۲-۲ معلم و تربیت او از دیدگاه غزالی ۵۵
- ۲-۳ غزالی برای تنبیه شرایطی خاصی قایل است ۵۷
- ۲-۴ نقش بازی در تربیت کودکان ۵۸
- ۲-۵ روش‌های تربیتی از نظر غزالی ۶۲

فصل سوم:

بخش اول: (اخلاق از دیدگاه خواجه نصیر طوسی)

- ۱-۳ مقدمه ۶۵
- ۲-۳ شرح حال و آثار خواجه ۶۵
- ۱-۲-۳ معرفی اخلاق ناصری ۶۷
- ۲-۳ هدف‌های پرورشی اخلاقی از دیدگاه طوسی ۶۹
- ۱-۳-۳ اخلاق ۷۱
- ۲-۳-۳ ماهیت اخلاق ۷۲
- ۳-۳-۳ جایگاه تربیت اخلاقی ۷۲
- ۴-۳ اهداف تأدیبی تربیت اخلاقی از دیدگاه طوسی ۷۳
- ۵-۳ هدف‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی ۷۴
- ۱-۵-۳ اصول تربیت اخلاقی ۷۴
- ۲-۵-۳ روش آموزش حقایق دینی ۷۵
- ۳-۵-۳ روش‌های پیشگیری از عیوب اخلاق ۷۶
- ۴-۵-۳ روش‌های درمان بیماریهای نفسانی ۷۷

بخش دوم: (تعلیم و تربیت از دیدگاه خواجه نصیر طوسی)

- ۱-۳ مبادی تعلیم و تربیت از دیدگاه خواجه نصیر طوسی ۸۰
- ۱-۱-۳ ماهیت تربیت از نظر خواجه چیست؟ ۸۴
- ۱-۲-۱-۳ موضوع تربیت ۸۵

- ۲-۳ اصول روان شناختی تربیت از دیدگاه خواجه ۸۶
- ۱-۲-۳ مقاصد تربیت اخلاقی ۸۸
- ۲-۲-۳ فضایل از نظر خواجه نصیر ۸۹
- ۳-۲-۳ هدف غایی تربیت اخلاقی ۹۰
- ۳-۲-۳ اندیشه های تربیتی خواجه نصیرالدین طوسی ۹۲
- ۱-۳-۳ طبیعت انسان و ضرورت تعلیم و تربیت ۹۲
- ۲-۳-۳ قوای روانی کودک ۹۳
- ۳-۳-۳ مراحل تربیت اخلاقی ۹۴
- ۴-۳ روش ها و رویکردهای تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی ۹۵
- ۱-۴-۳ تعلیم و تربیت از دیدگاه خواجه نصیر ۹۹
- ۲-۴-۳ فضیلت علم ۱۰۰
- ۳-۴-۳ انواعی از علم ۱۰۱
- ۴-۴-۳ علم حجتی است بر یادگیرنده آن ۱۰۱
- ۵-۴-۳ انتخاب علم ۱۰۲
- ۶-۴-۳ آداب گوش دادن ۱۰۳
- ۷-۴-۳ مواظبت بر طلب علم ۱۰۴
- ۸-۴-۳ ترک ستیزی و دشمنی ۱۰۶

فصل چهارم: (وجوه اختلاف دیدگاه‌های غزالی و طوسی در زمینه اخلاق و تعلیم و تربیت)

- ۱-۴ مقدمه ۱۰۹
- ۲-۴ تربیت اخلاقی از دیدگاه غزالی ۱۱۲
- ۳-۴ تربیت اخلاقی از دیدگاه طوسی ۱۱۳
- ۴-۴ هدف تعلیم و تربیت از دیدگاه غزالی ۱۱۳
- ۵-۴ هدف از تعلیم و تربیت از دیدگاه طوسی ۱۱۳
- ۶-۴ مراحل تعلیم و تربیت از دیدگاه غزالی ۱۱۴
- ۷-۴ مراحل تعلیم و تربیت از دیدگاه طوسی ۱۱۵
- ۸-۴ تفاوت نظام اخلاقی از دیدگاه خواجه و غزالی ۱۱۵
- ۹-۴ تفاوت غزالی و خواجه در شناخت نفس ۱۱۷
- ۹-۴-۱ تفاوت جایگاه اخلاق از دیدگاه دو متفکر ۱۱۷
- ۹-۴-۲ محبت و تفاوت آن از دیدگاه دو متفکر ۱۱۸
- ۱۰-۴ اختلاف نظر غزالی و طوسی در باب تهدید و تنبیه ۱۱۹
- ۱۱-۴ تفاوت انسان‌شناسی از نظر غزالی و طوسی ۱۲۰
- ۱۱-۴-۱ اخلاق از دیدگاه خواجه نصیر ۱۲۱
- ۱۱-۴-۲ تفاوت تعلیم و تربیت از دیدگاه غزالی و خواجه ۱۲۲
- ۱۲-۴ تفاوت ارزش عقل از دیدگاه غزالی و طوسی ۱۲۳
- ۱۳-۴ وجوه اشتراک امام غزالی و خواجه نصیرالدین طوسی ۱۲۷

فصل پنجم:

نتیجه گیری ۱۲۹

پیشنهادات ۱۳۹

منابع و مأخذ ۱۴۰

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله:

نقش تعلیم و تربیت در جهان امروز بر کسی پوشیده نیست انسان به دلیل ویژگی تربیت‌پذیری از سایر مخلوقات متمایز شده و گوهر او تنها با تربیت به کمال می‌رسد. ارزش آدمی را نیز می‌توان به میزان برخوردارگی او از تعلیم و تربیت مشخص کرد.

اگر بخواهیم برای تربیت نسل امروز طرح و برنامه‌ای مدون تهیه کنیم باید از نظریه‌ها و توصیه‌های اندیشمندان پیشین بهره ببریم. کمال مطلوب آدمی و اصول و روش‌های جدید تربیت را می‌توان به مانی از خلال آراء قدمای عالی‌قدر آموزش‌وپرورش باز یافت. در سرزمین علم پرور و فرهنگ درست ما آثار ادی از اندیشمندان در زمینه تعلیم و تربیت برجای مانده است. در این تحقیق، با محدود کردن بحث، به بررسی نظریات دو تن از مریبان مسلمان پرداخته شده است تا امکان بررسی و تحلیل عمیق‌تری فراهم آید. امام محمد غزالی و خواجه نصیرالدین طوسی از جمله صاحب‌نظران بنام در زمینه تعلیم و تربیت و دارای تجربه وافیه بوده‌اند.

از آنجاکه امام محمد غزالی در قرن پنجم و خواجه نصیر در قرن هفتم می‌زیسته‌اند. این تحقیق نشان خواهد داد که طی این مدت، آموزش‌وپرورش و فرهنگ ما تا چه اندازه، متحول شده و پیشرفت نموده است. همچنین بررسی آراء نشأت‌گرفته از فرهنگ ما و متناسب با آن می‌باشد. می‌توان مددکار متصدیان تعلیم و تربیت باشد. گرچه این نظریات از قدرت تاریخی برخوردار است؛ و در عصر حاضر نیز تغییرات و تحولات وسیعی در زمینه تعلیم و تربیت صورت گرفته است با این وجود تا حدی قابل تطبیق با نظریات جدید است و می‌توان غنی‌سازی محتوا و روش تربیت از آن بهره گرفت.

۲-۱ هدف‌های تحقیق

- ۱- شناخت اهمیت و جایگاه اخلاق و تعلیم و تربیت از نظر غزالی و خواجه نصیر
- ۲- به دست آوردن آراء غزالی و خواجه نصیر در مورد اهداف، اصول و روش‌های تعلیم و تربیت و اخلاق
- ۳- اختلاف و اشتراک این دو متفکر و متکلم در مورد اخلاق و تعلیم و تربیت کدام است؟

۳-۱ اهمیت موضوع و انگیزش انتخاب آن

یکی از مسائل مهم که تعلیم و تربیت معاصر با آن روبروست، مسئله تعلیم و تربیت اخلاقی است، اهمیت تربیت اخلاقی در نظام‌های آموزش و پرورش امر بدیهی و غیرقابل انکار است. اصولاً اخلاق و تربیت اخلاقی، یکی از ارکان اساسی فرهنگ بشری را تشکیل می‌دهد. به همین دلیل، این موضوع از دیرباز در فرهنگ اسلامی مورد توجه بوده و امروز نیز در بسیاری از کشورها مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

به نظر می‌رسد، در حوزه تعلیم و تربیت یکی از مهم‌ترین، تأثیرگذارترین و درعین حال، دشوارترین مباحث تربیت اخلاقی و اخلاقی بار آوردن کودکان است. از این رو پرداختن به مباحث مربوط به اخلاق و به تبع آن تربیت اخلاقی از جایگاه رفیعی برخوردار است.

به عبارت دیگر سازندگی درون نسان و اصلاح و تهذیب نفس او در سعادت فردی، اجتماعی، نیوی و اخروی او نقش بسزایی دارد. به طوری که اگر انسان تمامی علوم را تحصیل کند و کلیه نیروهای طبیعت را به تسخیر خودش در آورد، اما از تسخیر درون و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال بازمی‌ماند.

تمامی پیشرفت‌های علمی و صنعتی در صورتی که با اصلاح درون انسان همراه نباشد، کاخ‌های سر به فلک کشیده‌ای را می‌مانند که بر فراز قله آتش‌فشان بنا شده باشد. از این رو تربیت روحی و اخلاقی انسان و «رنامه انسان سازی» رای هر جامعه‌ای امری حیاتی است با وجود این نگاهی به اوضاع جوامع بشری نشان می‌دهد، آنچه قبل از همه به دست فراموشی سپرده شده تربیت اخلاقی و معنوی است.

با توجه به اهمیت تربیت اخلاقی همچنین از آنجاکه این موضوع از سوی دانشمندان مسلمان و هم اخیراً از سوی دانشمندان غربی مورد توجه قرار گرفته است این پژوهش به مقایسه تطبیقی اخلاق و تعلیم و تربیت از منظر خواجه نصیرالدین طوسی و امام محمد غزالی می‌پردازند.

۴-۱ سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

۱- تعریف و تبیین امام محمد غزالی و خواجه نصیرالدین طوسی از اخلاق تعلیم و تربیت چیست؟

۲- موارد اشتراک نظر و اختلاف دیدگاه این دو متفکر درباره موضوع پژوهش چیست؟

فرضیه‌ها

۱- به نظر امام محمد غزالی: تعلیم و تربیت عبارت است از نوعی تدبیر نفس و باطن از طریق دال بخشی تدریجی به قوا و تمایلات به وسیله معرفت، ریاضت و استمرار برای نیل به اُنس و قرب الهی.

بی محدود تربیت را سیر روح و باطن انسان به سوی حق و هدف نهایی تعلیم و تربیت را وصول به اُنس و قرب الهی می‌داند. اساس تربیت مبتنی بر عادت است و تربیت را می‌توان فن تشکیل عادت دانست.

به نظر خواجه نصیرالدین طوسی: تربیت ایجاد ملکات در انسان از طریق عادت می‌داند؛ و تربیت صفتی است که باید بیعت پیروی کند تا کمال موجود را بتواند ظاهر سازد. خواجه هدف از تربیت را همان سعادت و کمال می‌داند که از طریق تربیت باید به کمال برسد.

۲- هر دو در مورد انتخاب هدف تربیت برای رسیدن به حقایق تأکید کرده و نظر مشترکی دارند. هر دو به فطرت و اجتماعی بودن انسان معتقدند و علم را معرفت به اشیاء چنانکه هستند می‌دانند هر دو به استفاده از نظریه عادت در تعلیم و تربیت باور دارند.

اختلاف‌ها:

الف) از بررسی دیدگاه ای این دو دانشمند مشخص می‌شود که غزالی بیش‌تر به مسائل دینی پرداخته، ولی خواجه نصیر علاوه بر آن توجه زیادی به کاوش در طبیعت دارد؛ یعنی گرایش بیش‌تری به مسائل دنیایی و علمی داشته است.

ب) در تعریف تربیت غزالی تدبیر نفس از طریق اعتدال بخشی به قوا و تمایلات از طریق معرفت می‌داند، ولی خواجه نصیر تربیت را مراقبت از نشو و نماي آدمی در مسیر طبیعی او به سوی کمال می‌داند.

ج) غزالی هدف تربیت را سیر روح و باطن انسان به سوی حق و وصول به اُنس و قرب الهی شمرده و خواجه نصیر عمده بن هدف آن را اعتدال میان قوای سه‌گانه آدمی (شهوویه، غضبیه و ناطقه) می‌داند.

۱-۵ رابطه اخلاق و تعلیم و تربیت از نظر امام غزالی و خواجه نصیرالدین

غزالی می‌گوید: در درون آدمی چهار عامل اساسی وجود دارد؛ که تا بین آنها اعتدال برقرار نشود، اخلاق متولد نمی‌شود. این چهار عامل عبارت‌اند از «قوت علم»، «قوت خشم»، «قوت شهوت» و «قوت عدل» که قوت عدل حد وسط سه قوه دیگر است.

غزالی نتیجه می‌گیرد که اصول اساسی اخلاق را می‌توان در این چهار اصل خلاصه کرد که از اعتدال آن‌ها اخلاق حاصل می‌شود. این چهار اصل، مهم‌ترین صفت‌های اخلاق و بقیه فرع‌اند. وی همچنین معتقد است، کسی که در این چهار صفت اعتدال داشته باشد، باید از او تقلید کرد و او را الگو قرارداد.

غزالی اخلاق را به پیروی از فیلسوفان یونان «اعتدال» می‌داند. اگر چه غزالی اساساً فضایل و تحلیل فیلسوفان یونان را درباره این فضایل پذیرفته است، اخلاق را نوعی اعتدال می‌داند.

این رویکرد را با توجه به شرع توجیه کرده و معتقد است که هدف اصلی از شرح این فضایل و رذایل بیان این نکته است به وسیله معتدل ساختن نفس و قوای سه‌گانه آن، انسان استعداد و قابلیت آن را پیدا می‌کند که در حد میانه قرار می‌گیرد؛ و از طریق کنترل این قوا و با پیروی از تعالیم شرع می‌تواند به قرب الهی که هدف اصلی است برسد. (ربع عبادت از کتاب احیاءالعلوم) همان افعال و عقاید معطوف به خداوند متعال است که شامل نماز، روزه، زکات، حج، تلاوت قرآن، ذکر و دعا می‌شود.

ن اصلی از عبادت قرب الهی است. غزالی برای تربیت اخلاقی در منجیات سه روش را ذکر می‌کند، معرفت، حال و عمل به بررسی فواید هر عمل (فضیلت) و مضرات محروم بودن از آن در آخرت می‌پردازد. چنین معرفت حال را پدید می‌آورد که عبارت است از صفت نفسانی‌ای که ثبات داشته باشد. حال به رکن سوم یعنی عمل منجر می‌شود که نتیجه و ثمره دو رکن قبلی است. آثار این ارکان هم در بدن تجلی می‌یابند و هم در باطن.

البته غزالی معتقد است که در تربیت اخلاقی، به یکباره نمی‌توان راه به‌جایی برد؛ بنابراین بر تدریجی بودن تربیت اخلاقی تأکید دارد. غزالی معتقد است که در انسان، چهار صفت وجود دارد، صفت بهایم (شهوت‌رانی و شکم‌پرستی)، صفت درندگان (خشم، دشمنی، کینه‌توزی و رشک بردن)، صفت شیطان (مکر، حيله نری و نیرنگ) و صفت خدایی (بزرگ‌منشی حب جا، برتری و علاقه به مدح و ستایش) در انسان، ابتدا اخلاق بهیمی (شهوت‌رانی و شکم‌پرستی) بروز می‌کند. شکم‌پرستی و هواپرستی بر کودک غلبه می‌کند و بعد از این مرحله، مرحله اخلاق درندگی در او ایجاد می‌شود و دشمنی و مبارزه و انتقام‌جویی بر او غلبه می‌کند، در مرحله سوم، اخلاق شیطانی در وی بروز می‌کند و مکر و حيله بر انسان غلبه می‌یابد. پس از آن، اخلاق خدایی، یعنی کبر و جاه‌طلبی و غلبه بر دیگران و پس از این مراحل، عقلی که نور ایمان از آن می‌تابد به وجود می‌آید که این نیرو خدایی و از سپاهیان خود ملکوتی است، ولی سه صفت قبلی از سپاهیان خود حیوانی به شمار می‌آیند.

به نظر غزالی تعلیم و تربیت عبارت است از نوعی تدبیر نفس و باطن از طریق اعتدال بخشی تدریجی به قوا و تمایلات به وسیله معرفت، ریاضت و استمرار برای نیل به انس و قرب الهی است.

الی برای تعلیم و تربیت جنبه سلبی و ایجابی قائل است و آن عبارت است از تهذیب دل از اخلاق مذموم و ارشاد به اخلاق نیکو و سعادت آفرین که دل باید همانند زمین از علف هرز خالی شود تا انواع گل‌ها در آن روئیده شود.

غزالی در تعریف تربیت آورده است: «مرئی باید اخلاق بد از وی (آدمی) بستاند و به‌دور اندازد و اخلاق نیکو به جای آن نهد و معنی تربیت این است. همچون برزگر غله تربیت کند هر گیاهی که با غله بر آمده باشد از میان غله بکند و براندازد. پس رابطه اخلاق و تعلیم و تربیت رابطه لازم و ملزوم است و تربیت بدون اخلاق معنی و مفهومی نخواهد داشت.»

۱-۵-۱ اهداف تربیت

جودی را کمالی است که هدف خلقت او و به تبع آن هدف تربیتش رسیدن بدان است؛ راین هدف تعلیم و تربیت آدمی، تسهیل سیر صعودی انسان به سوی کمال است که در خلقتش مقدر شده است. غزالی محور تربیت را سیر روح و باطن انسان به سوی حق و هدف نهایی تعلیم و تربیت را وصول به انس و قرب الهی می‌داند.

اهداف تربیت از نظر غزالی چنین بیان شده است:

الف) کودک سعادت دین و دنیا حاصل کند.

ب) خشنودی خداوند به دست آورد.

ج) نفس اماره را مطیع و اخلاق خود را مهذب نماید.

۱-۵-۲ تربیت و اهداف آن از نظر خواجه نصیرالدین طوسی

خواجه «تربیت را ایجاد ملکات در انسان از طریق عادت می‌داند.» کتاب اخلاق ناصری می‌گوید. تربیت صفتی است که باید از طبیعت پیروی کند تا کمال موجود را بتواند ظاهر سازد. طبیعت به منزله استاد است و صناعت به مثابت متعلم و تلمیذ است؛ و موضوع تربیت نفس ناطقه است، از آن به طور ارادی افعال جمیل و محمود و مذموم صادر می‌شود.

هدف تربیت: خواجه هدف تربیت را همان سعادت و کمال می‌داند، که از طریق تربیت باید به کمال مطلوب برسد و هدف تربیت را به دو بخش تقسیم می‌کند:

۱- هدف آرمانی

۲- هدف واسطه‌ای

الف) سعادت نفسانی که مدارج اول آن علم تهذیب دوم، علم منطق سوم، علم ریاضی چهارم، طبیعی و پنجم علم الهی است.

ب) سعادت بدنی علوم را که بر نظام حال بدن حاکم است در بر می‌گیرد.

ج) سعادت مدنی علوم را که به نظام حال ملت و دولت و جمعیت تعلق دارد، شامل می‌شود؛ مانند علم فقه، کلام، ادبیات و بلاغت، در نهایت او هدف را تحقق «مدینه فاضله» می‌داند.

۱-۵-۳ اخلاق از نظر خواجه نصیر طوسی

طوسی در کتاب اخلاق ناصری به بیان نظرات خویش در باب اخلاق پرداخته است. به نظر خواجه اخلاق جزء صناعت بشری است، که در تکمیل طبیعت انسانی مطرح می‌گردد. وی طبیعت را کار خداوند متعال می‌داند که به مشیت ی آن را در تسخیر خویش دارد. وی معتقد است که آدمی با